

Д-р Э. ӘЛИЕВ

ЯРАЛАНМА вә БӨДБӨХТ
ҲАДИСӨЛӨР ЗАМАНЫ
ИЛҚ ЯРДЫМ

Д-р. Ə. ƏЛИЕВ

614.8
Ə55*

ЯРАЛАНМА ВƏ БƏДБƏХТ
НАДИСƏЛƏР ЗАМАНЫ
ИЛК ЯРДЫМ

23204

КИРИШ

Гитлер Алманиясына гаршы Совет халгынын апардыгы Бөйүк Вэтэн мүһарибэси һагг ишимизин гэлэбэси илә нәтичэлэнди. Алманиянын ардынча сон тэчавүзкар йыртчы империалист Япония дәхи мәғлуб эдилди.

Бу гэлэбэләримизин сәбәби Совет Ордусунун йүксәк дөйүш мәһарәти, онун дөйүшчү вә забитләринин тарихдә мисли көрүнмәмиш гәһрәманлығы, арханын чәбһә үчүн йорулмадан, чалышараг, ону арасы кәсилмәдән дөйүш техникасы вә сүрсаты, әрзаг илә тә'мин әтмәси олмушдур. Дүшмән үзәриндә гэлэбә әлдә эдилмәси ишиндә колхозчуларымызын да хидмәти чох бөйүк олмушдур.

Һазырда колхоз кәнди өз үзәринә кәнд тәсәррүфатыны инкишаф этдирмәк планыны еринә етирмәк, сәнаемизи хаммал илә, зәһмәткешләри боллу кәнд тәсәррүфат мәһсуллары илә тә'мин әтмәк үзрә чидди тәәһһүдләр көтүрмүшдүр. Совет Ордусунун бөйүк тарихи гэлэбәләриндән руһланмыш олан колхозчу вә колхозчу гадынлар, кәнд зиялылары йүксәк мәһсул уғрунда мүбаризәдә вәтәнпәрвәрчәсинә руһ йүксәклийи кәстәрирләр.

Колхозчуларын белә йүксәк әмәк мәһсулдарлығыны тә'мин әтмәк ишиндә кәнд яшайышында раст кәлән травматизм (зәдәләнмә) вә хәстәләнмә һаллары илә мүбаризә апармағын бөйүк әһәмийәти вардыр. Бу сәһәдә ән үмдә вәзифә—колхозчу вә колхозчу гадынларын сәһиййә-мәдәни сәвиййәсини артырмагдан ибарәтдир.

Совет сәһиййә органлары хәстәликләрин вә зәдәләнмәнин гаршысыны алмаг сәһәсиндә истәр мүһарибәдән әввәл, истәрсә дә мүһарибә заманы бөйүк иш көрмүшдүр. Әлкәмизин сүлһ һәятына кечмәси илә әлагәдар олараг, бу тәдбирләрин көрүлмәси даһа да күчләндирилир.

Әлм тәрәфиндән гәт'и сурәтдә мүәййән эдилмишдир ки, мүхтәлиф хәстәликләрин, о чүмләдән дә йолухучу хәстәликләрин вә зәдәләнмәләрин гаршысыны алмаг үчүн

тәдбирләрин көрүлмәси (профилактика), бу хәстәликләри вә зәдәләнмәләри мұаличә этмәкдән хейли асандыр. Буна көрәдир ки, совет сәһийәси мәнз хәстәликләрә гаршы горуючу тәдбирләрин көрүлмәси, әһали арасында бу мәсәләйә даир кениш сәһийә тәблиғат вә тәшвиғатынын анарылмасы кими башлыча вәзифәләр үзәриндә әсасланмышдыр.

Һазырда Совет Иттифагынын һәр бир ериндә олдуғу кими, республикамызын ән узаг районларында белә нүмунәви хәстәханалар вә мұаличәханалар, кәнд советликләриндә һәким вә фелдшер мәнтәгәләринин, мамалығ мәнтәгәләринин кениш шәбәкәси тәшкил әдилмиш вә бу тибб мұәссисәләри кәнд әһалисинә ихтисаслы тибби ярдым көстәрир.

Мә'лум олдуғу кими, бу тибб мұәссисәләри колхозлардан бә'зән он километрләрлә узагда ерләшир. Хәстәләнмә вә зәдәләнмә һалларында, хүсусилә кәнд тәсәррүфат ишләринин гызғын вахтында, чох вахт колхозчу вә колхозчу гадынлар бә'зән тибб ярдымы алмағ үчүн ишләриндән айрыларағ һәмин мұаличәханалара кетмәкдән өтрү чох вахт сәрф этмәли олулар; беләликлә колхоз истәһсалаты иш үчүн чох гиймәтли вахты итирир.

Һалбу ки, илк ярдым гайдалары илә таныш олдуғда, бу кими һалларда һадисә ериндә илк ярдым вермәклә, даһа тибб мәнтәгәсинә мұрачиәт этмәдән кечинмәк олар. Бундан башга, вахтында илк ярдым көстәрмәклә хәстәликләрин вә яраланманын бир чох ағыр нәтичәләринин гаршысыны алмағ олар.

Бир нечә мисал көстәрәк. Колхозчу тарлада ишләркән, тәсадүфи оларағ әлини яралайыр. Бу һалда күчлү ганахма ола биләр вә бачарыгсыз илк ярдым көстәрдикдә булашығ әлләр васитәсилә ярая торпағ вә с. кәнар чисмләрин дүшмәсилә, ярада ағыр йолухма-иринләмә инкишаф әдә биләр, бу исә бә'зән ағыр нәтичәләрә сәбәб олулар. Белә һалда вахтында ганахманы бачарығлы сурәтдә сахламағ, яранын үзәринә стерил (микроблардан тәмизләнмиш) сарғы гоймагла, ярада чидди ағырлашмаларын инкишаф этмәсинин гаршысыны алмағ вә яранын тезликлә, иринләмәдән сағалмасына сәбәб олмағ олар.

Даһа башга бир мисал көстәрәк. Чайда боғулмуш адамы судан чыхармышлар: о, өлмүш кими көрүнүр-тәр-пәнмир, тәнәффүс этмир. Һалбу ки, ону яхшыча мүйәйнә этдикдә, дири олдуғу вә үрәйинин ишләдийини йәгин этмиш оларыг. Зәрәр чәкмиш шәхсә вахтында вә дүзкүн ярдым көстәрилмәзсә, о бир даһа айылмаз. Һалбу ки, бу кими һалларда ярдым көстәрмәк чох асандыр, ялныз бу ярдымын нәдән ибарәт олдуғуну билмәк лазымдыр.

Совет һөкүмәти колхозчуларын сағламлығыны гору-маг ишинә мүстәсна гайғы көстәрир. Кәнддә олан тибб мәнтәгәләринин шәбәкәси кенишләнир, онлар техниканын ени наилийәтләри әсасында тәһиз эдилир. Кәнддә олан тибб мәнтәгәләринә ән яхшы, ихтисаслы һәкимләр кәндәрилир вә онлар өз тәчрүбәләриндә ән ени мүйәличә үсулларыны вә бир чох гүдрәтли мүйәличә васитәләри олан ени дәрманлары мүйәффәгийәтлә тәтбиг эдирләр.

Лакин, колхозчуларын варлылығынын вә мәдәнийәт сәвийәсинин даянмадан йүксәлиши, колхоз истәһсалатынын мәнәфен һәр бир колхозчу вә колхозчу гадынын яраланма, зәдәләнмә вә бәдбахт һадисәләр заманы өзүнә вә йолдашына илк ярдым вермәйи бачармаларыны тәләб эдир.

Бу китабча көстәриләи һалларда һәкимин кәлишинә гәдәр илк ярдым көстәрмәк гайдаларыны гыса сурәтдә өйрәдир:

ЯРАЛАНМА ВЭ ЗЭДЭЛЭНМЭЛЭР ЗАМАНЫ ИЛК ЯРДЫМ

Яраланма заманы илк ярдым

Бэдэни харичдэн өртөн дэринин вэ дахилдэн өртөн селикли гиша бүтөвлүйүнүн һэр һансы бир сәбәб нәтичәсиндә позулмасына *яра* дейилир.

Яралар адәтән, сиври силаһ вэ аләтләр (бычаг, ораг, котан, мала, кәнд тәсәррүфат машинлары вэ с.) илэ бәдәнин яраланмасы вэ я шиддәтли зәдәләнмә нәтичәсиндә тәрәйир. Яралар, онлары әмәлә кәтирән силаһ вэ аләтләрдән асылы олараг, ашагыдаки мүхтәлиф нөвләрдә олур:

1. **Кәсилмиш яра** һамар, сиври кәнарлы силаһ вэ аләтләрдән (бычаг, шишә, гылынч вэ с.) әмәлә кәлир. Бу чүр яраларын кәнарлары һамар вэ дүз олур, яралаян аләт ган дамарларыны дәхи зәдәләдийинә кәрә, чох вахт шиддәтли ганахма әмәлә кәлир.

2. **Дешилмиш яралар** сүнкү, хәнчәр вэ саирә кими дешичи аләтләрдә әмәлә кәлир. Белә яралар, чох дәринә ишләйир вэ бә'зән бу һалда дахили үзвләр дәхи зәдәләнә биләр.

3. **Чырылмыш яралар.** Бу һалда дәри вэ тохумалар дилимләр шәклиндә союлур, ганахма исә аз олур.

4. **Зәдәләнмә яралары.** Инсан йыхылдыгда вэ я она ағыр күт шейләр дәйдикдә баш верир. Бу кими яраларын кәнарлары һаһамвар вэ әзилмиш олур. Ганахма чүз'и олур.

5. **Дишләнмиш яралар** мүхтәлиф зәһәрли вэ я гудуз һейванлар инсаны санчыдыгда вэ я дишләдикдә әмәлә кәлир.

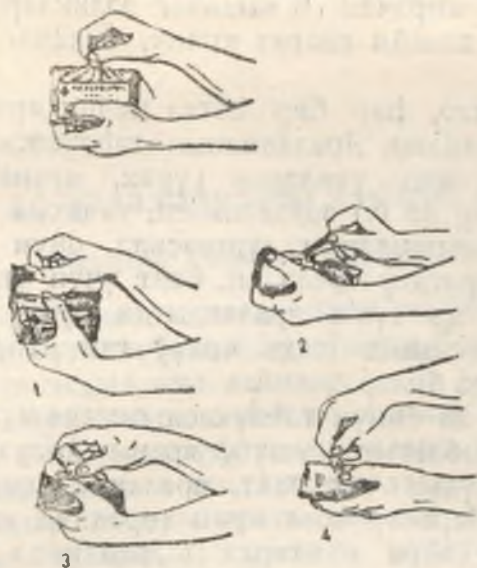
6. **Күллә яралары.** Топ вэ түфәнк күлләләриндән, миналарын, бомбаларын вэ күлләләрин гәлпәләриндән әмәлә кәлир. Күллә вэ я гәлпә бәдәнә дахил олур, орада илишиб галарса—*кор яра*, әкәр күллә бәдәнин дикәр тәрәфиндән чыхарса—*икидешикли яра* әмәлә кәләр. Белә

һалда яранын кирәчәк вә чыхачаг дәликләри олур. Яранын кирәчәк дәлийи адәтән кичик, чыхачаг дәлийи исә бөйүк олур.

Үмумийәтлә, һәр бир һәтта кичик яра белә бәдән үчүн тәһлүкәлидир. Яраланманын тәһлүкәси—һәят үчүн әһәмийәтли олан үзвләрин (үрәк, ағчийәр, гарачийәр, бөйрәкләр вә с.) зәдәләnmәси, ганахма әмәлә кәлмәси вә ярая микробларын дүшмәсилә, онун йолухдурулмасындан ибарәтдир. Белә ки, һәят үчүн мһүм үзвләр зәдәләндикдә вә чүз'и яраландыгда күчлү ганахма баш верир вә яраланмыш шәхс чохлау ган итирәрсә, дәрһал өлүм баш верә биләр.

Яраларын ән бөйүк тәһлүкәси, онлара мұхтәлиф иринләдичи микробларын дүшүб, яраны йолухдурмасындан ибарәтдир. Чүнки чох вахт, яраланма заманы сипаһи вә алатлар илә бәрабәр ярая ирин төрәдичи микроблар кечир, һабелә сәһра вә тарла шәраитиндә яраландыгда яранын үзәринә торпаг, ағач пәрчалары вә с. яд чисмләр дүшә биләр ки, онларын да ичәрисиндә чох заман ән тәһлүкәли микроблар олур. Чиркли әлләрлә илк ярдым кәстәрдикдә вә ярая әл илә тохундугда дәхи бу һал баш верә биләр. Белә һалларда ярая гызылел, дифтерия, күзәз (тетанүс) вә с. кими тәһлүкәли йолухучу хәстәликләрин микроблары кечә биләр. Микробларын үмуми ган дөврәнына кечмәси исә, үмуми ган йолухмәсына сәбәб ола биләр. Һәмин тәһлүкәли йолухмаларын гаршысыны алмаг үчүн, яралыя тезликлә хүсуси горуучу пейвәндләр вурулмалыдыр.

Яраланма заманы илк ярдым—яранын әтрафыны тәмизләйәрәк, үзәрини стерил (микробдан тәмизләнмиш) сарғы илә сарымагдан ибарәтдир. Бу мәгсәдлә яранын өзүнә гәт'ийән тохунмадан, онун әтрафына йод чөвһәри сүртмәк вә яраны стерил сарғы илә сарымаг лазымдыр. Бундан өтрү, хүсуси шәхси илк ярдым сарғысындан (шәкил 1) истифадә әтмәк олар. Стерил сарғы материалы вә илк ярдым сарғы пакетини аптеkdән алмаг олар. Ярая әл илә тохунмаг, ону су илә юмаг, ичәрисинә дүшән яд чисмләри чыхармаға чалышмаг, һабелә дә онун үзәринә чиркли әски, һөрүмчәк тору, ярпаг вә с. гоймаг олмаз, чүнки бунлар яраны чиркләндирмәклә, онун йолухдурулмасына сәбәб олур.

Шәкил 1. Илк ярдым сарғы пакети. Парча габығын сапынын чәкилиб чыхарылмасы.

1. Пакетин парча габыгдан чыхарылмасы. 2. Резинләнмиш габы дан чыхарылмасы. 3. Резинләнмиш габығын чырылмасы. 4. Бүкмә санчағын чыхарылмасы.

ШӘХСИ ИЛК ЯРДЫМ САРҒЫ ПАКЕТИ

Яраланма вә зәдәләнмә заманы өзүнә вә йолдашына илк ярдым кәстәрмәк үчүн, хусуси шәхси илк ярдым сарғы пакети вардыр (шәкил 1 вә 2).

Шәкил 2. Илк ярдым сарғы пакети.

1. Санчағын кағыздан чыхарылмасы. 2. Пакетин кағыз габыгдан азад әдилмәси. 3. Сарғынын ачылмасы. 4. Пакетин сарғысы ачылмыш һалда ясдығын яра үзәринә гоюлан тәрәфи.

Шәхси илк ярдым пакети, микроблары хусуси сурәт-
дә өлдүрүлмүш (стерил) бинтдән, онун учунда олан ики

**Шәкил 3. Яранын сарынмасы. Икидешикли яра олдугда ясдыгын
яна чәкилмәси.**

1. Ясдыгчаларын яранын кирәчәк вә чыхачаг дәликләри үзәринә гоюлмасы*
2. Яра бир дәликли олдугда ики ясдыгчанын бир ердә яранын кирәчәк дәлийн үзәринә гоюлмасы.

памбыг-тәнзиф ясдыгчасындан вә бүкмә санчагдан ибарәтдир. Бу ясдыгчалардан бири бинтә тикилмишдир, о бириси исә бинтин бою узуну сәрбәст сурәтдә һәрәкәт этдирилә биләр. Һәмин ясдыгчаларын бир тәрәфи яра үзәринә гоюлур, онун бу тәрәфинә әл илә тохунмаг олмаз, о бири—харичи тәрәфи исә көзә чарпмасы үчүн гырмызы сап илә тикилидир ки, бу тәрәфи әлә алмаг олар. Һәмин бу сарыгыны чиркяәнмәкдән, исланмагдан вә с. горумаг үчүн, ону әввәлчә кағыза бүкүр, үстүндән резинләнмиш гылаф вә бунун үзәриндән дә парча гылаф кейдириләр. Пакетдән истифадә этдикдә, ону сол әлә алыб, сағ әллә парча гылафын кәнарында олан сапы дартыб чыхарыр вә беләликлә парча гылафы союрлар. Даһа сонра, резинләнмиш гылафын кәсик учундан япышараг, ону чыхарыб кағыз габығы ачырлар. Бинти сағ әлә вә памбыг-тәнзиф ясдыгчаларын гырмызы сапла тикилмиш харичи тәрәфини исә сол әлә алмалы. Бинтин һәрә-

кәтсиз ясдыгчасыны яра икидешикли олдугда—кирәчәк дәлийи, һәрәкәтли ясдыгчасыны исә чыхачаг дәлийи үзәринә гойдугдан сонра, яраны сарымалдыр. Яра бир дәликли олдугда исә һәр ики ясдыгча онун үзәринә гоюлуб бинтләнмәлидир.

Ганахма заманы илк ярдым

Һәр бир яраланма ганахмая сәбәб олар. Ганахма яраланма нәтичәсиндә даяр диварынын партламасы илә ганын харичә чыхмасына дейилир.

Яраланма заманы вахтында илк ярдым көстәрилмәзсә, яралы чохлу мигдарда ган итирмәклә, тезликлә тәләф ола биләр.

Ганын инсан бәдәни үчүн әһәмиыйәги чох бөйүкдүр. Емәкләрини һәзм олмасындан сонра, бәдән һүчәйрәләри үчүн лазым олан гилалы маддәләр багырсаглардан гана кечир вә ганын васитәсилә һүчәйрәләрә пайланыр. Инсанын тәнәффүсү үчүн ән лазымлы олан оксикен газы дәхи ағчийәрләрдән гана кечир вә онун васитәсилә һүчәйрәләрә чатдырылыр вә бәдәндә тәнәффүс нәтичәсиндә әмәлә кәлән зәрәрли карбон газы енә ганын тәрәфиндән топланараг, ағчийәр васитәсилә бәдәндән харич әдилир.

Ган бәдәндә үрәйин ишләмәси (йығылыб вә ачылмасы) нәтичәсиндә ган даярларынын ичәрисилә һәрәкәт әдир. Ганы үрәйин сол һиссәсиндән чыхаран аорта (шаһ-дамар) адланан ири гызыл даярдыр ки, бу өз йолунда бир чох гызыл ган даярларына бөлүнәрәк, бәдәнини үзвәләри вә тохумаларыны тәһиз әдир. Һәммин гызыл ган даярларында бәдәнә лазым олан гила маддәләри вә оксикен илә зәнкин ал рәнкли ган ахыр. Гызыл ган даярлары ганы бәдәнини һәр бир еринә верә билмәк үчүн ән хырда (назик) даярлара түк гызыл ган даярларына бөлүнүр (бу даярлара капиллярлар дәхи дейилир). Түк гызыл ган даярлары ал ганы бәдәнә вердикдән сонра, бу дәфә гиладан мәһрум олмуш вә карбон газы илә зәнкин олан көй ганы түк көй ган даярлары (вә я башга сөзлә вена капиллярлары) адланан даярлар васитәсилә топлайыр, бу даярлар ири көй ган даярлары (веналар) әмәлә кәтирирләр. Һәммин көй ган даярлары нәһайәт сағ үрәйә кәлиб ачылырлар, бурадан ағчийәрә кечир вә

агчийэрдэ карбон газыны харич этдикдэн вэ тэкрар оксикени алдыгдан сонра енэ сол үрэйэ гайыдыр.

Бэдэндэ олан ганын үмуми мигдары тэхминэн 5 литрэ гэдэрдир; инсанын өз ганынын үчдэ бир хиссэсини итир-мэси онун һэят үчүн тәһлүкәлидир.

Ганахма юхарыда кәстәрилән дамарларын һансынын зәдәләнмиш олмасындан асылы олараг ашағыдаки нөвләрә бөлүнүр:

1. Түк ган дамарларындан ганахмасы вэ я капиляр ганахмасы;

2. Гызыл ган дамарларындан ганахмасы—артериал ганахма;

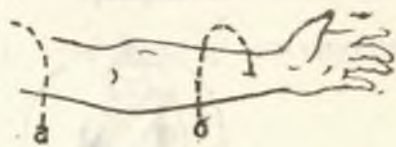
3. Көй ган дамарларындан ганахмасы—веноз ганахма вэ

4. Айры-айры үзвләр яраладыгда баш верән гарышыг ганахма—паренхиматоз ганахма.

Капиляр ганахма (түк ган дамарларындан ганахма) заманы ган яваш-яваш, өзү дэ дамчыларла ахыр. Белә ганахманы сахламаг үчүн, яраны ади сурәтдә сарымаг кифайәтдир.

Көй дамарлардан ганахмасы (веноз ганахма) заманы түнд гырмызы рәнkdә олан ган мүнтәзәм шогга илэ, яваш-яваш ахыр. Бу чүр ганахманы сахламаг үчүн, яраны ба-сычы сарғы илэ сарымаг лазымдыр (шәкил 4, б).

Гызыл ган дамарларындан ганахмасы (артериал ганахма) заманы—ал рәнkdә ган фасилә вермәклә шиддәтли шогга илэ ахыр, санки фәвварә вурур. Аз бир мүддәт ичәрисиндә яралы чохла мигдарда ганы итирә биләчәйинә көрә, белә ганахма сон дәрәчәдә тәһлүкәлидир (шәки 4, а)

Шәкил 4.

- а) Көй ган дамарындан ган ахмасы.
б) Гызыл ган дамарындан ган ахмасы.

ГАНАХМАНЫ ДАЯНДЫРМАГ УСУЛЛАРЫ

Ганахманы сахламаг үчүн бир чох үсуллар вардыр: илк ярдым кәстәрәркән дарым сарғы бағламаг, гызыл ган дамарларыны мүййән нөгтәләрдә басыб-сыхмаг, гол вэ гычы турна вэ я бурма васитәсилә бағламаг кими үсуллардан истифадә этмәк олар.

Тарым сарғы. Бир парча стерил тэнзиф алараг, яраньн кəнарына йод сүртдүкдөн сонра, бир-баша яранын үзəринə гоюрлар, үстдэн бир тикə памбыг гоюб, бинтлə мөһкəм сарыйырлар. Бунун нəтичəсиндə ган дамары сыхылараг, ганахма кəсилир вə я азалыр. Сарғы гана булашдыгда, үстүндэн енə бир гэдэр бинтлə сарымаг олар.

Шəкил 5. Гызыл ган дамарларынын басылыб сыхылмасы.

1. Чəнəалты гызыл ган дамарынын.
2. Юху гызыл ган дамарынын.
3. Кичкаһ-гызыл ган дамарынын.

Гызыл гандамарларынын басылыб сыхылмасы. Гызыл ган дамарларындан ганахманы мүвəггəти олараг даяндырмаг үчүн, һəмин гызыл ган дамарлары мүэйян нөгтэлəрдə басылыб сыхылмалыдыр. Бу һалда артериялар яраланма ериндэн юхарыда бармаглар васитəсилə сыхылыр. Ашағыда бир сыра мисаллар веририк:

Кичкаһ гызыл ган дамарындан ганахма заманы һəмин гызыл ган дамарыны үздə, кичкаһда ярадан юхарыда басыб сыхырлар.

Шəкил 6. Гызыл ган дамарларынын басылыб сыхылмасы.

1. Базу гызыл ган дамарынын.
 2. Көрпүчүк гызыл ган дамарынын.
 3. Гарыв аортасынын.
- Буд гызыл ган дамарынын сыхылмасы.

Голда ганахма олдугда гол гызыл ган дамары гол-туг чухурундан чыхдыгы ердэ, дөрд бармаг васитэсилэ голун ич тэрэфинэ сыхылыр.

Аягда ганахма олдугда, гасыгда олан гызыл ган дама-рыны сыхмаг лазымдыр. Яралыны узандырыб, ярадан юха-рыда, гасыгда буду ики эллэ тутуб, бармагларла дамары басыб сыхырлар.

Шәкил 7. Гола резин турна гоюлмасы.

1. Турнанын дартылмасы.
2. Турнанын биринчи доланмасы.
3. Турнанын бағламасы.
4. Турна бағланыб һазырланмышдыр.

Ганахманы бүтүнлүйү илә даяндырмаг үчүн, турна вә бурма гоймаг лазымдыр.

Ганахманы даяндырмаг үчүн ишләнән турна резиндән вә парчадан олур.

Резин турна (шәкил 7) 1—1,5 метр узунлуғунда

Шәкил 8. Буда резин турна гоюлмасы.

1. Турнанын илк доланмасы.
2. Турнанын бағламасы.

эластики резиндән олуб, бир учунда зәнчир, о бирн учунда исә гармаг вардыр. Турна һәмишә ганахма олан

ердэн юхарыда гоюлур. Турнанын алтына тэнзиф вэ я памбыг сэрдикидэн сонра, ону дартараг гол вэ я гыча доламалы вэ зэнчири гармага кечирмэклэ, бағламалыдыр. Ган дөвранынын кэсилмэси нэтичэсиндэ гол вэ я гычын чүрүмэмэси үчүн, турнаны бэдэндэ ики саатдан артыг сахламамалыдыр. Турнанын гоюлдуғу вахты бир кағыза гейд эдэрэк, турнанын доламалары алтына гоймалы вэ 2 саат тамам олана гэдэр яралыны мувафиг тибб мэнтэгэсинэ чатдырмалыдыр. Бурада турна ачылараг, ганахма гэт'и сурэтдэ даяндырылыр вэ яралыя ихтисаслы ярдым көстэрилиз.

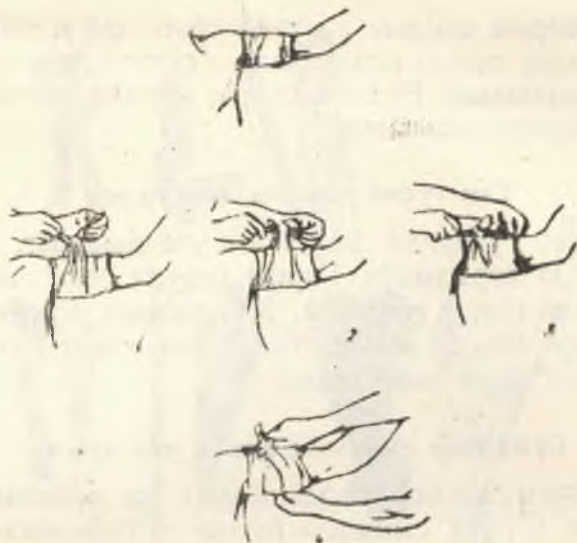

Шәкил 9. Парча турнанын гоюлмасы.

1. Парча турна гайтанынын чәкилмәк үчүн һазырланмасы. 2. Гайтанын чәкилиб дартылмасы. 3. Бурма илкәйинин дартылмасы. 4. Бурма. 5. Чубуғун бағланмасы.

Парча турнанын гоюлмасы шәкилдэ айдын сурэтдэ көстәрилмишдир (шәкил 9).

Турна олмадыгда кәмәр, дэсмал, ип вэ с. истифадэ эдэрэк, бурма гоймаг олар. Бу шейләри ярадан юхарыда дүйүнләйиб, дүйүнүн арасына чубуг кечирэрэк, ипи, кәмәри вэ с. бу чубуг илә дарым сурэтдэ бурурлар.

Шәкил 10. Бурманын гоюлмасы. Гола яйлыг бүрүмәси.

1. Бурманын учларынын дүйүнләнмәси.
2. Илкәйә чубуг кечирилмәси.
3. Бурманын бурулмасы.
4. Бурма чубугунун багланмасы.

Бурун ганамаһы заманы илк ярдым

Бә'ән эзилдикдә, йыхылдыгда вә зәрбә дәйдикдә бурун шиддәтлә ганамаһа башлайыр.

Белә һалда хәстәни отурдараг, башына бир гәдәр архая атмалы. Сонра тәмиз памбыг алыб, ону фитил шәклиндә бурараг, буруна еритмәли вә бурун дәлийини памбыгла тыхамалыдыр. Ганама кәсилән кими, һәмин памбыг парчасыны бурундан чыхармаг лазымдыр. Тәмиз яйлыгы вә я парчаны сәрин суда исладыб бурунун үстүнә гоймалыдыр.

Әкәр, бу тәдбирләрә бахмаяраг, ганама давам әдәрсә, һәким чағырылмалы вә я хәстә мүаличәханая көндәрилмәлидир.

Ганһайхырма заманы илк ярдым

Инсан ганһайхырдыгда, она ярым отураг вәзийәт вермәли вә аяға галхмасына ичазә верилмәмәлидир. Исти ичкиләр (чай, гәһвә) вә хөрәкләр үрәйи оядычы дәрманлар (пишик оту дамчысы вә с.) ганахманы күчләндирийнә көрә ганһайхыран адама бунларын верилмәси гадаган әдилмәлидир.

Ганһайхырма заманы хэстэйэ союг су вермэли, үрэйинин башына союг ислатмалар (союг суда исланмыш парча) гоймалыдыр. Бундан сонра, мүглэг хэстэнин янына һәким чағырылмалыдыр.

Ган гусма заманы илк ярдым

Инсан ган гусдугда, ону ятаға узандырага, аяға галхмасына ичазэ вермэмэли. Гарны үстүнэ союг ислатма вэ я бузла долу говуг гоймалы. Юбанмадан һәким чағыртдырмалыдыр. Һәким кэлэнэ гэдэр она ичмэк вэ емэк үчүн һеч бир шей верилмэмэлидир.

Сүмүклэр сындығы заман илк ярдым

Сүмүклэр мүхтэлиф зэдэләнмэлэр вэ яраланма заманы сына билэр. Сүмүк сынмасы шәкил э'тибарилэ ики чүр олур: ачыг сыныг вэ өртүлү сыныг.

Яраланма заманы эйви заманда сүмүк дәхи сынарса, бу һалда сынмыш сүмүйүн учлары яранын ичәрисиндән байыра чыхыр—ачыг сыныг эмэлэ кәлир.

Йыхылдыгда, күт шейлэр дәйдикдә сүмүклэр сынараг, яра эмэлэ кәлмәдийи үчүн дәри алтында галыр. Белә сыныглара өртүлү сыныг дейилдир.

Шәкил 11.

А. Өртүлү сыныг.
Б. Ачыг сыныг.

Сүмүклэр сындыгда, һәмин бу ердә бәдәнин шәкли дәйишир—сынмыш сүмүйүн учлары дәрини юхары галдырага, чыхынтылар эмэлэ кәтирир, бу ер шишир, дәри алтына ган сызылыр. Хэстә кәскин агры һисс эдир, азачыг һәрәкәт этдикдә агры күчләнир. Буна көрә

хэстә һәрәкәт этмәмәйэ чалышыр.

Ачыг сыныглар, бу һалда ярая микроблар дүшәрәк, яраны йолухдура билдикләринә көрә даһа горхулудур.

Илк ярдым

Ачыг сыныг олдугда, яраны юхарыда көстәрилән гайда үзрә сарымаг лазымдыр.

Һәр бир сүмүк сынмасы заманы илк вәзифә—бәдәнин

Шөкил 12. Шина үчүл истифадэ эдилэн шейлэр.

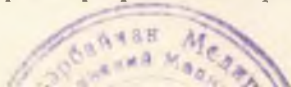
сынмыш сүмүк олан еринэ һэрәкәтсиз вэзийәт вермәкдән ибарәтдир. Бу исә ағрыны азалдыр вә сынмыш сүмүкләрин өз ерләрини дәйишдирмәләринә имкан вермәйир. Чүнки сынмыш сүмүйүн парчалары өз ерләрини дәйишмиш оларса, белә сынмыш сүмүк дүзкүн битишмәйәчәк вә хәстә шикәст галачагдыр. Бу мәгсәдлэ шина-

Шөкил 13. Буд сындыгда илк ярдым.

лардан истифадэ эдирләр. Шиналар картондан, фанердән, тахтадан, тәнәкәдән вә эл алтында олан мүхтәлиф шейләрдән гайрыла биләр.

Сынмыш сүмүйә шина бағладыгда, бу ердә яра эмәлэ кәлмәмәси үчүн, сүмүк олан ерләрә памбыг дөшәмәли,

шинанын өзүнү исэ памбыга бүрүмэли вэ я онун үзэринэ бинт доландырылмалыдыр. Шина сынмыш сүмүйүн һәр ики тэрэфиндэ олан ики ойнагы гаврамалыдыр. Шинаны бинт, яйлыг, ип вэ с. илэ багламаг олар.

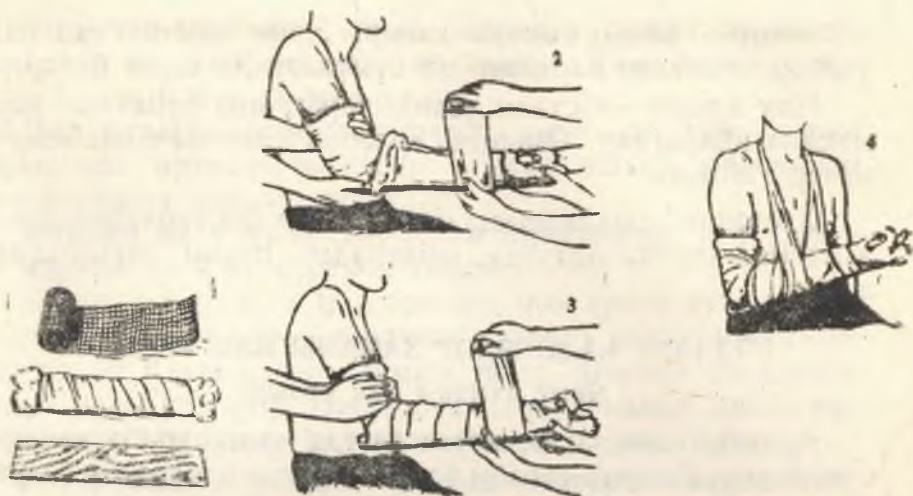
Шәкил 14. Балдыр сындыгда илк ярдым.

Әл алтында шина олмадыгда, гол сынмышса, сынмыш голу сағлам гола, гыч сынмышса—ону сағлам гыча багламаг лазымдыр.

Сүмүк чыхмасы заманы илк ярдым

Инсан йыхылдыгда, үсулсуз һәрәкәт этдикдә сүмүкләр ойнагдан чыха биләр. Бу заман сүмүйүн чыхдыгы ердә шиддәтли ағры әмәлә кәлир, ойнагын шәкили дәйишир—сүмүк ойнагдан байыра чыхыб, чыхынты шәклиндә көрүнүр, ойнаг бағлары узаныр вэ я ойнаг кисәси илэ бирликдә ойнаг бағлары гырылыр, ойнаг наһийәсиндә шишкинлик әмәлә кәлир. Бурада ганчыр төрәйир (дәрийә ган сызылыр).

Чыхыг заманы зәдәләнмиш гол вэ я гычы һәрәкәтсиз һала салмалы. Бу мөгсәдлә голу ләчәк вэ я бинтлә боюндан асмалы, аяғы исә алтына юмшаг ясдыг гоһяраг һәрәкәтсиз узандырмалыдыр. һәмин бу ерә буз илэ долу говуг вэ ислатмалар гоймалыдыр. һеч бир вахт чыхмыш сүмүйү өзбашына (һәкимсиз олараг) еринә салмаға чәһд әдилмәмәлидир. Хәстәйә бу чүрлә илк ярдым көстәрдикдән сонра, о дәрһал мүаличәханая көчүрүлмәлидир, орада һәким она дүзкүн ярдым көстәрәрәк, чыхмыш сүмүйү еринә салачагдыр.

Шәкил 15. Сандә шина гоюлмасы.

1. Шиналарын мүхтәлиф нөвләри: Мәфтил-тор шина, фанер шина. 2 вә 3. Шиналарын бинтләнмәси. 4. Сарғы бағланыб гуртармышдыр.

Ойнаг бағларынын үзанмасы вә я гырылмасы заманы илк ярдым

Сәрпмә вә йыхылма заманы ойнаглар бурхулараг, онларын бағлары узана биләр вә я гырылар. Бу һалда ойнаг бағлары олан ердә шиддәтли ағры, шишкинлик вә ганчыр әмәлә кәлир, бу сәбәбләрә көрә ойнағын һәрәкәти азалыр.

Белә шишмиш вә ағрыян ойнаг үзәринә говуг ичәриндә буз вә я союг ислатмалар гоймалы. Даһа сонра исә, онун үзәринә басычы сарғы бағламалыдыр. Ойнаға раһатлыг верилмәлидир.

Сүмүйүн сынмасына даир шүбһә олдугда, әтрафа шиналы, сарғы бағлаяраг, һәким чағырмалы вә я хәстә мүәлицәханая көндәрилмәлидир.

Әзилмә заманы илк ярдым

Инсан йыхылдыгда, она күт бир шей илә зәрбә эндирилдикдә вә я шиддәтли тәзйиг алтында галдыгда, онун бәдән тохумалары зәдәләнир— әзилир, әзилмә заманы дәри алтында олан ган дәмалары партлаяраг, дәри алтына ган

топланыр—ганчыр эмэлэ кэлир. Эйни заманда дахили үзвлэр, эзэлэлэр партляяр вэ сүмүклэр дэ сына билэр.

Илк ярдым — хэстэни узандырагаг, она раһатлыг вермәкдән ибарәтдир. Эвилмиш ерләрин үзәринә союг ислатмалар гоймалы.

Хэстэнин һалы ағырлашдыгда вэ дахили үзвләрин партламасына шүбһә олдугда, юбанмадан һәким чағырылмалыдыр.

БЭДБАХТ ҺАДИСЭЛЭР ЗАМАНЫ ИЛК ЯРДЫМ

Яныг заманы илк ярдым

Яныглар мәишәтдә, истеһсалатда вэ мүһарибә заманы баш верир. Янығын сәбәби бәдәнә йүксәк һәрарәтин (одун, бухарын, гайнар суюн) туршу вэ гәләвиләрин тә'сир этмәсидир. Һабелә күнәшин шиддәтли тә'сири нәтичәсиндә дәхи төрәйә билэр. Мүһарибә заманы исә тәйярә бәмбаларынын, мина вэ гумбараларын партламасындан баш верир.

Яныг, кедиши э'тибарилә, үч дәрәчәйә бөлүнүр.

Биринчи дәрәчәли яныг. Дәридә гызарты, шишкинлик, агры эмәлә кэлир. Бу эләмәтләр ики-үч күнә кечиб кедир.

Илк ярдым. Янан ер үзәринә чай содасы вэ я картоф уну, талк сәпмәли. 3%-ли сода мәһлулунда (1 стакан суя 1 чай гашығы сода гатмагла һазырланыр) исланмыш тәмиз парча гоймалы. Бу ерә вазелин вэ шит яг дәхи сүртмәк олар.

Икинчи дәрәчәли яныг. Дәридә гызарты, шишкинлик вэ шиддәтли агры эмәлә кэлир. Дәри алтында мәе топланараг, ону дәриндә ерләшән тохумалардан айырыр вэ беләликлә сулуглар төрәйир.

Илк ярдым. Янмыш ерә эл илә тохунмамалы, беләликлә ярая микроблары дахил эдәрәк, яранын иринләмәсинә сәбәб олмаг олар. Янмыш ерә раһат вәзийәт вермәли—голу ләчәк илә боюндан асмалы, аяғы исә алтына ясдыг гояраг һәрәкәтсиз узатмалы. Дәрһал һәким чағырмалы вэ я янмыш адамы тезликлә мүәличәханая чатдырмалыдыр.

Үчүнчү дэрәчәли яныг. Дәридән башга эзәләр, дамлар вә синирләр дәхи эдәләнәр. Янан һиссә чүрү-йүр, бә'зән һатта көмүрә дөнүр.

Илк ярдым. Ярая тохунмадан, онун үзәрини стерил саргы илә өртмәли вә зәрәр чәкмиш шәхс юбанмадан мүаличәхана я көндәрилмәлидир.

Икинчи вә үчүнчү дэрәчәли яныгларда, яра үзәринә мәрһәм вә я яғ сүртмәк олмаз.

Бәдәнин үчдә бир һиссәсиндән чох ерини тутан яныглар, бу яныг биринчи дэрәчәли олдугда белә, тәһлүкәлидир вә бу һалда зәрәр чәкмиш шәхс әввәлчә шиддәтли оянма һалы кечирир, сонра байылыр, чәнклик әмәлә кәлир, гусур. Бу кими һаллар өлүмлә нәтичәләнә биләр.

Әкәр, янғына дүшмүш адамын палтары янарса, ону янан тәрәфи ерә олмаг үзәрә, торпаға йыхараг, ердә дикирләтмәли вә я онун үзәринә йорған, палас вә с. атмагла янан палтарыны сөндүрмәли. Бунлар олмадыгда исә, онун үстүнә су төкмәк олар.

Яныг туршулардан әмәлә кәлдикдә, яраны сода, сабун, диш тозу вә с. кими зәиф гәләвиләрин гатылмыш олдуғу еу илә ююлмалыдыр. Яныг күкүрд туршусундан тәрәдикдә, янан ерә боллуча су төкүлмәлидир.

Яндырычы гәләвиләрдән әмәлә кәлән яныгларда, янмыш ерин үзәринә зәиф сиркә туршусу мәһлулунда исланмыш парча сәрилмәлидир.

Яндырычы тәйярә бомбалары партладыгда, бәдәнин үзәринә хырда янан фәсфор парчалары дүшәрәк, ону шиддәтлә яндыра биләр. Фәсфору сөндүрмәк үчүн, янан ери су ичәрисинә салмалы. Мис купоросу мәһлулу фәсфору даһа яхшы сөндүрүр. Даһа сонра, янмыш ер үзәринә 5%-ли мис купоросу мәһлулунда исланмыш саргы гоюб, зәрәр чәкәнн тезликлә тибб мәнтәгәсинә көндәрмәк лазымдыр.

Күнәш вурдуғу заман илк ярдым

Һавалар исти олдугда, тарлада күнәшин алтында, хүсусилә башы ачыг олага, узун мүддәт ишләдикдә вә исти заманда йүрүш этдикдә күнвурма дейилән һал мейдана чыһыр. Бу һалда хәстә бирдән-бирә вә яхуд бир мүддәт кечдикдән сонра шиддәтли баш ағысы һиссә эдир, үзү

гызарыр, хырылты илэ нэфэс алыр, нэбзи ээйф сурэтдэ вурур. Даһа сонра, о бирдан-бирэ һушуну итириб, ерэ йыхылыр.

Илк ярдым верэркэн эввэлчэ хэстэни көлкэ бир ерэ апарыб, палтарынын яха вэ голларыны, кэмэрини ачмалы. Чохлу сэрин су ичиртмэли. Бу һалда хэстэнин башы көвдэсиндэн һүндүрдэ олмалыдыр ки, ган башындан бэдэнинэ доғру яйынсын. Даһа сонра хэстэнин башына, үзү вэ көкүсү үзэринэ бузла долу говуг вэ я союг суда исланмыш парча гоюлмалыдыр.

Хэстэ ағыр тэнэффүс этдикдэ, сүн'и тэнэффүс тэтбиг этмэли вэ сонра һәким чағыртдырмалы вэ я хэстэ мүаличэханая көндэрилмэлидир.

Донма заманы илк ярдым

Гышда шиддэтли шахта олдуғу заман, бэдэнин ачыгда галан һиссэлэри (бурун, гулаглар, янаглар вэ с.) вэ я ээйф горунан һиссэлэри (эл вэ аяг бармаглары) донур. Донмая сәбәб олан чәһәтләр—һаванын союг вэ рүтубәтли олмасы, палтар вэ аяггабынын дар олмасы вэ исланмасы, инсанын һәрәкәтсиз һалда олмасы вэ саирэдән ибарәтдир.

Донманын гаршысыны алмаг үчүн аяггабынын аяға көрә дүзкүн сечилмәсинэ вэ исландыгда онун тез гурудулмасына фикир верилмэлидир; үзә, эл вэ яға вазелин вэ я дузсуз яғ чәкмэлидир.

Донманын үч дәрәчәси вардыр. Дүзкүн ярдым верә билмәк үчүн, бунларын эләмәтләрини яхшы билмәк лазымдыр.

Биринчи дәрәчәли донма. Союг аз мүддәт тә'сир этдикдә баш верир. Дәри солур, көйнәйир. Белә ки, адам үзүнүн вэ я бурунунун дондуғуну һисс этмәйир, буну ялыыз онун әтрафындакиләр сезәрәк, она хәбәр верирләр.

Илк ярдым, донмуш ери эввэлчэ спиртлә силиб, элчәк вэ я юн парча васитәсилә овушдурмагдан ибарәтдир. Буну дәри гызарараг, һиссийяты бәрпа олана гәдәр давам этдирмэлидир. Даһа сонра, донмуш ерә вазелин вэ я шит яғ суртмэлидир.

Икинчи дэрэчэли донма. Союг даһа узун мүддэт тэ'сир этдикдэ, икинчи дэрэчэли донма эмэлэ кэлир. Бу һалда юхарыда көстэрилэн эламэтлэрдэн башга дэридэ сулуглар эмэлэ кэлир. Бу сулугларын ичэрсис ачыг, шэффаф вэ я ганлы мае илэ долур.

Үчүнчү дэрэчэли донма. Донмуш ер һиссийатыны тамамилэ итирир, түнд көй рэнк алыр, сулугларын ичиндэки мае тутгунлашыр вэ кет-кедэ дэриндэ олан тохумалар—эзэлэлэр вэ сүмүклэр чүрүйүр.

Бу һалда донмуш ери спиртлэ силиб, үзэринэ гуру стерил (йолухмасыз һала салынмыш) сарғы гояраг, зэрэр чэкэни дэрһал мүаличэханая көндэрмэлидир.

Һэмин мүаличэханаларда ярая тэһлүкэли йолухучу микробларын дахил олмасынын гаршысыны алмаг үчүн ийнэ вурулур (күзаз-тетанус хэстэлийинэ гаршы вурулан ийнэ).

Адамын бүтүн бэдэни донмуш олдугда исэ, ону исти биная апарараг, бурада онун бэдэнини юн парча илэ узун мүддэт овушдурмалыдыр. Буну дэри гызарараг, онун ган дөвраны вэ һиссияты бэрпа олунчая гэдэр давам этдирмэлидир. Донмуш адамын тэнэффүсү зэйф олдугда вэ я о нэфэс алмадыгда, сүн'и тэнэффүс тэтбиг этмэк лазымдыр. Донмуш шэхс өзүнэ кэлдикдэн сонра, она гэһвэ вэ я чай вермэли, бэдэнини гыздырмаг үчүн үстүнү мөһкэмчэ өртмэлидир.

Электрик чэрэянындан зэдэлэнмэ заманы илк ярдым

Инсаны электрик чэрэяны вурдугда яныг, байылма, үрэк фэалийэти вэ тэнэффүсүн даянмасы баш верир. Электрикдэн ағыр зэдэлэнмэ һаллары өлүмлэ нэтичэлэнир.

Чох вахт зэрэр чэкмиш шэхс электрик мэфтилинэ илишэрэк галыр вэ белэликлэ бүтүн мүддэт онун бэдэниндэн электрик чэрэяны кечир. Буна көрэ, илк ярдым верэркэн илк нөвбэдэ ону электрик мэфтилиндэн айырмаг лазымдыр. Ярдым көстэрэн шэхс элинэ гуру тахта парчасы алыб, элинэ резин элчэк кейэрэк вэ я гуру палтар сэрийэрэк, элетрик мэфтилини һэмин шэхсдэн кэнара атмалы, я гуру тахта дэстэли балта илэ һэмин мэфтили чапыб кэсмэлидир. Бу көстэрилэн шейлэр мүтлэг гуру

олмалыдыр, яш һалда исә өзләриндән электрик чәрәяныны кечирәрәк, ярдым көстәрән шәхси дәхи зәдәләйә биләр. һабелә әлчәк кеймәк вә я аяға гуру резин галош тахараг, зәрәр чәкмиш шәхси сүрүкләйиб электрик мәфтилиндән айырмаг олар.

Электрик вурмуш шәхси электрик мәфтилиндән айырылган сонра, сүн'и тәнәффүс тәтбиг әтмәк лазымдыр. Хәстә өзүнә кәлинчәйә гәдәр, сүн'и тәнәффүсү сәбр вә инадла давам әтдирмәк лазымдыр. Зәрәр чәкәнин бәдәниндә яныглар олдугда, янығын дәрәчәсиндән асылы олараг, яныг бәһсиндә көстәрилдийи кими илк ярдым көстәрмәли. Даһа сонра ону тезликлә мүәличәханая көндәрмәк лазымдыр.

Илдырым вурдугда илк ярдым

Илдырым бир баша адамы вурмуш оларса, ону ерә йыхараг, тезликлә өлдүрәр.

Илдырым адамын янынла олан ағач вә саирә чисмләрин үзәринә дүшәчәк олурса, бу һалда онун бәдәниндә яныглар әмәлә кәләр, бәдәни сарсылар вә хәстә һушуну узун мүддәт итирәр.

Илк ярдым көстәрәркән, һәмин шәхси сакит бир ерә апарараг, ерә узандырмалы вә союндурмалы. Башына тез-тез су сәпмәли, бәдәнини исә парча, даһа яхшысы исә араг вә я спирт илә овушдурмалыдыр.

Илдырым вурмуш адам нәфәс алмазса, сүн'и тәнәффүс тәтбиг әдилмәлидир.

Байылма заманы илк ярдым

Байылманын (үрәк кетмәнин) сәбәбләри: яраланма заманы чохла ган итирмәк, горху, ағыр һәйәчан шиддәтли ағы, һәддиндән чох йорғунлуг, бинада һаванын кәсиф олмасы, бухар тутмасы вә саирәдән ибарәтдир.

Белә һалда ган бейиндән гәфләтән чәкиләрәк, бейиндә ган азлығы әмәлә кәлир. Хәстә заһирән сағлам олдуғу һалда, бирдән-бирә онун һалы писләшир—үзү солур, ону союг тәр басыр, көзләрини юмур, вә һушуну итирәрәк, ерә сәрилир. Хәстә сейрәк вә зәиф тәнәффүс әдир, нәбзи яваш-яваш вурур.

Байыланы чарпайы үзәриндә вә ерә элә узандырмалыдыр ки, онун башы аягларындан ашағыда олсун, бунун

үчүн онун аяглары алтына ясдыг вэ я башга бир шей гоюлмалыдыр. Бу тэдбир ганын баша топланмасына ярдым эдир вэ белэликлэ байылманын сәбәби олан—бейиндә ганазлыгы һалыны арадан галдырыр. Бундан сонра хәстәнин яхасыны, кәмәрини вэ палтарьнын голларыны ачмалы. Отаға тәмиз һава кәлмәси үчүн пәнчәрәләри ачмаг лазымдыр. Хәстәни һуша кәтирмәк үчүн, онун бурнуна нашатыр спирти вермәлидир.

Ағыр һалларда көрүлән бу тэдбирләрә бахмадан, хәстә һуша кәлмәз вэ нәфәс алмазса, тезликлэ сүн'и тәнәффүсә башламалыдыр.

Хәстә өзүнә кәлдикдән сонра, она раһатлыг верәрәк, чай, гәһвә вэ я су ичирилмәлидир.

СҮН'И ТӘНӘФФҮС

Бир сыра һалларда—байылма, суда боғулма заманы, учгун заманы торпаг алтында галдыгда, электрик чәрәяны вурдугда, күнәш вурдугда, донма, яланчы өлүм вэ с. заманы заһирән тәнәффүс мүвәггәти олараг даяныр вэ үрәк зәйиф дөйүнүр. Лакин, бу һалда истәр агчийәрләр вэ истәрсә дә үрәк өз фәалийәтиндә давам эдир. Буна көрә, һәммин һалларда хәстәни чанландырмаг үчүн бүтүн тэдбирләри көрмәк лазымдыр ки, бурада сүн'и тәнәффүс биринчи сырада дурур.

Сүн'и тәнәффүс тәтбиг этмәйә башламаздан габаг, хәстәнин ағзы вэ буруну селикдән, гусма күтләләриндән, гум, палчыг вэ с. кәнар чисмләрдән азад эдилмәлидир. Хәстәнин үзүнү яна чевирмәлидир ки, гусдугда гусунту күтләләри ерә төкүлсүн.

Сүн'и тәнәффүсүн бир чох үсуллары вардыр ки, бунлардан ән чох тәтбиг эдиләни **Шефер** вэ **Силвестр** үсулларыдыр.

Шефер үсули. Зәрәр чәкмиш шәхсә гарны үстә узандырылыб, башы яна чеврилир. Ярдым кәстәрән адам онун үзәриндә диз чөкүр, белә ки, зәрәр чәкмиш шәксин будлары онун дизләри арасында галыр. Ярдым кәстәрән әввәлчә ики әлинин овучу илә көкүс гәфәсинин ашағы һиссәсинә тәзйиг эдир—бу һалда көкүс гәфәси сыхылыр вэ һава ағчийәрләрдән харич олур (**нәфәс вермә**); даһа сонра ярдым кәстәрән овучларыны хәстәдән

айырмаяраг, тээйиг этмэйи даяндырыр, беләликлэ көкүс гәфәси кәнәлир вә һава ағчийәрләрә дахил олур (**нәфәс алма**). Сүн'и нәфәс вермә вә алма бу гайда үзрә дәгигәдә 18—20 дәфәйә гәдәр давам этдирилир. Габырғалар сындыгда, бу үсулу тәтбиг этмәк олмаз.

Шәкил 16. Шефер үсулу илә сүн'и тәнәффүс.

а—нәфәс алма, б—нәфәс вермә.

Силвестр үсулу. Хәстә архасы үстдә узандырылыр, онун бели алтына бүкүлү һалда палтарлары вә я ясдыг гоюлур, үзү яна чеврилир. Ярдым көстәрәч хәстәнин башы үзәриндә дуруб, хәстәнин һәр ики дирсәйиндән япышыб, онун голларыны яваш-яваш керийә вә бир гәдәр яна чәкир—беләликлэ көкүс гәфәси кәнәлир вә харичдән һава ағчийәрләрә дахил олур (**нәфәс алма**); даһа сонра, хәстәнин голлары кери гайтарылыб, кип олагаг көкүс гәфәсинин янларына сыхылыр—беләликлэ көкүс гәфәсинин һәчми кичилиб, ағчийәрләрин һавасы харич олур (**нәфәс вермә**). Белә тәнәффүс һәрәкәтләри, тәбии тәнәффүсү тәглид этмәклә, дәгигәдә 18—20 дәфә тәкпар әдилир.

Шәкил 17. Силвестр үсулу илә сүн'и тәнәффүс.

а—нәфәс алма, б—нәфәс вермә.

Сүн'и тәнәффүс узун мүддәт, бә'зән 2 саата гәдәр, та хәстәнин тәнәффүсү бәрпа олагаг, дирчәләнә гәдәр инадлы сурәтдә тәкпар әдилмәлидир.

Үрэк кечмә хәстәлийи заманы илк ярдым

Бә'зи адамларда үрэк кечмә хәстәлийи олуր ки, бу тез-тез баш верән тутмалар шәклиндә кечир.

Үрэк кечмә хәстәлийи тутмасы баш вердикдә, инсан заһирән бир сәбәб олмадан һушуну итирәрәк ерә йыхылыр, онун бәдәни көйәрир; бир аздан бәдәнини чәнклик тутур, о гейри иради олараг башыны, гол вә гычларыны һарая кәлдисә чырпыр, дилини дишләйир вә беләликлә өзүнә ағыр зәдәләр вура биләр.

Белә һалларда ярдым көстәрдикдә, хәстәнин башы, гол вә гычларыны эһтиятла тутараг, өзүнү бурая-орая чарпмасына имкан вермәмәлидир. Онун алт чәнәснини ирәлийә чәкмәк лазымдыр ки, дилини дишләмәсини.

Даһа сонра ган дөвраны вә тәнәффүсүн бәрпа олмасы үчүн хәстәнин палтарынын гол вә яхасыны ачмалы, кәмәринидә ачмалыдыр. Үзүнә союг су чиләмәлидир. Беләликлә хәстә аз бир замандан сонра айылар.

Торпаг алтында галмыш вә я учурума дүшмүш шәхсә илк ярдым

Инсан торпаг алтында галдыгда вә я учан биналарын алтына дүшдүкдә, о байыла биләр, сүмүкләри сынар вә я чыха биләр.

Илк ярдым верәркән, зәдәләнмиш үзвләрә даһа артыг зәрәр вермәмәк үчүн, ону торпаг вә учмуш бинанын дашлары алтындан эһтиятла чыхармалы. Бундан сонра, зәрәр чәкмиш шәхс һушсуз һалда вә тәнәффүсү зәиф оларса вә я тәнәффүс этмәзсә, тезликлә сүн'и тәнәффүс тәтбиг этмәк лазымдыр. Сүмүк сынығы вә я чыхығы оларса, юхарыда мұвафиг бәһсләрдә көстәрилдийи кими илк ярдым көстәрилмәлидир—яраны сарымалы, шина гоймалы вә хәстәни тезликлә мұаличәханая чатдырмалыдыр.

Суда боғулана илк ярдым

Кәнд яшайышында чайларда вә дәнизләрдә боғулма һаллары аз дейилдир. Ити ахан чайларда бә'зән су, үзән адамлары сүр'әтлә алыб апарыр. Белә адамлар хилас олмаг үчүн чох чарпышырлар, лакин күчдән дүшүр, ағзы вә тәнәффүс йоллары су илә долур. Тәнәффүс йоллары васитәсилә һаванын даһил олмасы чәтинләшдийинә көрә

байыларга, мувазинетини итирив вэ суда богула билэрлэр. Бу кими һаллар үзмэк билмэйэн адамларда вэ мүхтәлиф гәзалар заманы дәхи раст кәлэ билэр.

Суда богулан шәкси хилас этдикдән сонра, тезликлә она илк ярдым кәстәрилмәлидир. Бурада исә илк ярдым сүн'и тәнәффүс вермәкдән ибрәтдир. Лакин, әввәлчә хәстәнин ағзыны вэ юхары нәфәс йолларыны тәнәффүсә мане олан гум, тәрпаг вэ килдән тәмизләмәлидир. Даһа сонра, онун ағчийәрләри вэ мәдәсинә долмуш су харич әдилмәлидир.

Шәкил 18.
Суда богулана илк ярдым.

Бу мөгсәдлә ону бир ясдыг үзәринә вэ я ярдым верән өз дизи үзәринә үзү гойлу узандырага, белиндән басырлар – беләликлә онун ағчийәрләри вэ мәдәсинә топланмыш су ахыб төкүлүр. Бундан сонра, зәрәр чәкмиш шәкси архасы үстә уздыб, сүн'и тәнәффүсә башламаг лазымдыр. Бәзән сүн'и тәнәффүсү узун мүддәт—2 саата гәдәр давам этдирмәк лазым

кәлир, нәһайәт хәстә өзү сәрбәст нәфәс алмаға башлайыр. Хәстә чанландыгдан сонра, она ички (су, шәрбәт вэ с.) верилмәлидир.

Бухар туган заман илк ярдым

Собада вэ я бухарыда одун һәлә яныб гуртармамышкән онун гапысыны бағладыгда, зәһәрли дәм газы әмәлә кәлир. Һәмин дәм газы бинанын һавасына чүз'и мигдарда гарышдыгда белә, орада олан аламлары зәһәрләйә билэр. Бу һал һабелә яш көмүрлә самавар вэ мангаллары яндырдыгда да тәрәйә билэр. Инсаны дәм тутдугда, о гәфләтән бәдәниндә бир әжинлик дуюр. баш ағрысы вэ баш кичәлләнмәси, гулагларда уғулту, нәфәс тәнклийи вэ күчлү үрәк дөйүнмәси үз верир. Бир аздан һушуну да итирив. Белә отагда зәһәрли газын тәсири алтында чох мүддәт галдыгда, һәтта өлүм дә баш верә билэр.

Бухар тутмуш адама ярдым вермәк үчүн, ону дәрһал бу отагдан чыхармалы. Отағын исә пәнчәрә вэ гапыла-

рыны ачыб, союг олса белэ, азы 2 саат ел-һавая вермэли, эйни заманда собанын гапысыныда ачмалыдыр.

Бухар тутмуш адамы һуша кәтирмәк үчүн, онун үзүнә, көкүсүнә су чиләмәли. Бәдәни союг оларса ону араг илә овушдурмалы әтрафына исти су илә долу шишәләр дүзмәлидир. О, тәнәффүс әтмәвсә, сүн'и тәнәффүс тәт-биг әдилмәлидир.

Зәһәрли илан санчдыгда илк ярдым

Илан санчдыгда әввәлчә санчаг башы бөйүклүкдә хыр-да яралар әмәлә кәлир. Даһа сонра бу ердә агры, шиш-кинлик вә гызарты, сулуғлар төрәйир; кетдикчә яра иринләйир.

Белә хәстәләр нараһат олуб, онлары үшүтмә тутур, бә'зән байылырлар. Айылдыгдан сонра исә баш агрысы вә баш кичәлләнмәси һисс әдирләр. Башга үмуми әламәт-ләрдән—мә'дә буланмасы, гусма, сусузлуғ, удманын позулмасы, иһал, тәнкнәфәслик вә с. инкишаф эдә биләр.

Илк ярдым—иланын санчдыгы ердән бир аз юхарыда голу вә я гычы резин вә я парча турна васитәсилә мөһкәм бағламагдан ибарәтдир. Бундан мөгсәд—зәһәрин ярадан ган васитәсилә бүтүн бәдәнә сорулмасына имкан вер-мәмәкдир. Бурманы гол вә я гычда азы $\frac{1}{2}$ саат сахла-малыдыр. Бурманы даһ чох мүддәт сахладыгда, бәдәнин һәмин һиссәсинин ган дөврәны позулараг, чүрүйә биләр. Ярдым верән шәхс һеч бир һалда ярадан зәһәри ағзы васитәсилә сормамалыдыр, чүнки бу һалда онун ағзында яра вә я сыйрыг ер оларса, онун зәһәрләнмәси тәһлүкәси баш верә биләр. Яраның гыздырылмыш дәмир васитәсилә яндырылмасы дәхи яхшы көмәк әдир.

Яраны сарыдыгдан сонра, хәстәни тезликлә һәкимин янына чатдырмаг лазымдыр.

Гудуз һейванлар дишләдикдә илк ярдым.

Гудуз һейванларын (итләрин, пишикләрин) түпүрчә-йиндә чох тәһлүкәли бир хәстәлик олан гудузлуғ мик-роблары олур. Гудуз һейван инсаны гапдыгда, ярая онун түпүрчәйи илә бәрабәр, гудузлуғ хәстәлийинин һәмин бу дири микроблары да кечир. Лакин, гудузлуғ хәстлийи гудуз һейван инсаны гапдыгдан сонра һәмин саат мей-

дана чыхмыр; хэстэлийин илк эламэтлэри адэтэн белэ
һейван инсаны гапдыгдан 15—90 күн сонра баш верир.

Гудуз һейванын гапмыш олдуғу адамлар һеч бир су-
рэтлэ тә'хирэ салмадан яхында олан Пастер стансиясына
көндәрилмәлидир ки, бурада гудузлуға гаршы мұвафиг
ийнәләр вурулур.

Ары санчдығы заман илк ярдым

Ары инсаны санчдыгда, онун нәштәри васитәсилә яра
эмәлә кәлир вә бундан башга ярая арынын зәһәри кечир.
Аз бир мүддәтдән сонра ары санчдығы ердә агры, һәра-
рәт вә гызарты баш верир, һәмин ер шишир.

Илк ярдым вердикдә, илк әввәл арынын нәштәри яра-
да галмыш исә, ону әһтиятла дартыб чыхармалыдыр ки,
нәштәрин харичдә галан учундаки зәһәри кисә партла-
йыб, онун зәһәри ярая төкулмәсин. Даһа сонра бу ерә
1 һиссә нишатыр спирти илә 5 һиссә суда исладылмыш
тәмиз парча, буз илә долу говуг тоюлмалыдыр.

Дөйүш зәһәрләйичи маддәләрилә зәпәрләндикдә илк ярдым

Өлкәмизә хаинчәсинә басғын әтмиш алман-фашист
гулдурлар бизә гаршы кимйәви зәһәрләйичи маддәләри
тәтбиг әтмәйә һазырлашырдылар. Алманларын айры-айры
һиссәләри дағыдыларкән әлә кечирилмиш олан бир чох
сәнәдләр фашист Алманиясынын гәфләтән Совет Орду-
суна вә өлкәмизин динч әһалисинә гаршы дөйүш зәһәр-
ләйичи маддәләрини кениш бир мигяса ишләтмәйә һазыр-
лашдығларыны көстәрир Лакин, шанлы Совет Ордусу,
алман-фашист гулдурларынын бу гәддар планыны поз-
ду: һитлер алманиясынын бөйүк һәрб машыны дағылды
фашист Алманиясы диз чөкдү. Аз сонра онун мүттәфи-
ги олан империалист Япония ловгалыгла башладығы бү-
түн дүняа ағалыг уғрунда мұһарибәни шәрәфсиз тәслим
олмагла гуртарды. Лакин, бу о демәк дейилдир ки, даһа
дөйүш зәһәрләйичи маддәләринин тәтбиг әдилмәси имка-
ны арадан галдырылмышдыр. Тәкчә бу зәһәрләйичи мад-
дәләрин олмасы, биздән һәмин маддәләрдән өзүмүзү мү-
дафнә әтмәйә һазыр олманы тәләб әдир.

Дөйүш зәһәрлэйичи маддэлэр инсанлара чох бөйүк зиян етирир, лакин онларла мүбаризэ гайдаларыны билдикдэн сонра, чох да тәһлүкәли олмазлар.

Мүһарибэдә инсанлара вә һейванлара тәһрибат етирмәк мәгсәдилә ишләнән бүтүн зәһәрлэйичи маддэлэрә (газлара) дөйүш зәһәрлэйичи маддэләри (ДЗМ) дейилир.

Дөйүш зәһәрлэйичи маддэләри инсанын бәдәнинә көстәрдикләри мүхтәлиф тә'сирә көрә ашағыдаки беш группа бөлүнүр: 1) боғучу, 2) үмуми зәһәрлэйичи маддэләр, 3) дәрини иринләдән, 4) көз яшардычы вә 5) тәнәффүс полларыны гычыгландыран (асгырдычы) зәһәрлэйичи маддэләр.

БОҒУЧУ ДӨЙҮШ ЗӘҺӘРЛЭЙИЧИ МАДДЭЛЭРИ

Бу группа мәнсуб олан маддэләр: хлор, хлорпикрин фоскен вә дифоскендир.

ХЛОР—шиддәтли ейичи ийи олан, яшыл-сары рәнкли газдыр. һавадан $2\frac{1}{2}$ дәфә ағырдыр.

ХЛОРПИКРИН—хлор ийини верән, рәнксиз маедир; тезликлә бухар олуб, һавая гарышыр.

ФОСКЕН—чүрүк мейвә вә я от ийини верән маедир; $+8^\circ$ һәрарәтдә газа чеврилир, һавадан $3\frac{1}{2}$ дәфә ағырдыр.

ДИФОСКЕН—рәнксиз маедир, фоскенин ийини хатырладыр.

Бу зәһәрлэйичи маддэләр бәдәнә аз мигдарда тә'сир этдикдә тәнкнәфәслик, өскүрмә эмәлә кәлир, көзләрдән яш ахыр.

Чохлу мигдарда тә'сир этдикдә, ағыр зәһәрләнмә эмәлә кәлир. Белә ағыр зәһәрләнмә исә шиддәтли тәнкнәфәслик, өскүрмәк, ганлы бәлғәмин кәлмәси, бәдәнин вә хүсусилә үзүн көйәрмәси шәклиндә мейдана чыхыр. Ағчийәрләр шишир ки бу һал дәхи өлүмлә нәтичәләнә биләр.

ИЛК ЯРДЫМ. Боғучу зәһәрлэйичи маддэләрдән зәрәр чәкмиш адамлара әлейһгаз кейдириб, онлары тәмиз һавая чыхармалы вә тезликлә тибб мәнтәгәсинә чатдырмалыдыр. Бу һалда ағчийәрләр ағыр сурәтдә зәдәләнмиш олдуғуна көрә, сүн'и тәнәффүс тәтбиг этмәк олмаз.

ҮМУМИ ЗЭНЭРЛЭЙИЧИ МАДДЭЛЭР

Бу група дэм газы вэ сианид туршусу дахилдир, һәм мин маддэлэрин тэ'сири нэтичэсиндэ бүтүн бэдэн зэһэрлэнир.

ДЭМ ГАЗЫ. Рэнксиз вэ ийсиз газдыр. Дэм газы илэ йүнкүл зэһэрләнмэ баш ағрысына, мэ'дэ буланмасына, үмуми зэйфлийэ сэбэб олур. Чохлу мигдарда тэ'сир этдикдэ исэ, инсаны ағыр шэкилдэ зэһэрлэйир: гусма, ағыр тэнкнэфэслик, үрэк зэйфлийи эмэлэ кэлир, хэстэ кейэрир вэ һушуну итирир.

ИЛК ЯРДЫМ. Зэһэрләнмиш адамы тез тэмиз һавая чылармалы. Ону ятаға ятырдыб, үстүнү өртмэли, чай вэ гәһвэ ичиртмэлидир. Хэстэ ағыр һалда олдугда, тезликлэ тибб мэнтэгэсинэ чатдырылмалыдыр. Тэнэффүсү даянмыш олдугда, дэрһал сүн'и тэнэффүс тэтбиг эдилмэлидир.

СИАНИД ТУРШУСУ. Ачы бадам ийини верэн рэнксиз маедир. Сүр'этлэ учуб һавая гарышыр.

Бу маддэ илэ йүнкүл зэһэрләнмэ заманы зэһэрләнмиш адам ағзында ачы бадам дады, богазында ағры, гулагларында уғулту, мэ'дэ буланмасы, тэнкнэфэслик вэ үмуми зэйфлик һисс эдир. Ағыр зэһэрләнмэ заманы хэстэнин бэбэклэри кенэлир, бэдэнини чэнклик тутур, хэстэ һушуну итириб, тезликлэ өлэ билэр.

ИЛК ЯРДЫМ. Зэһэрләнмиш адамы тезликлэ тибб мэнтэгэсинэ чатдырмалыдыр. Тэнэффүсү даянмыш оларса, юбанмадан сүн'и тэнэффүс тэтбиг эдилмэлидир.

ДЭРИНИ ИРИНЛЭДЭН ЗЭНЭРЛЭЙИЧИ МАДДЭЛЭР

Бу група иприт вэ лүизит дахилдир.

ИПРИТ. Сармысаг вэ я хардал ийини верэн, гара-гонур вэ я сары рэнкли, яғ кими бир маедир.

ЛҮИЗИТ—яран ярпагларынын ийини верэн, гәһвэйигонур рэнкли маедир.

Бу маддэлэр дэри үзэринэ дүшдүкдэ, тэхминэн 6 саатдан сонра гызарты вэ гашынма, 8—20 саатдан сонра исэ сулуглар эмэлэ кэлир вэ бу сулугларын ичэриси сарымтыл маелэ долур. 1—2 күн кечдикдэн сонра онлар парт-лаяраг, дэри үзэриндэ хоралар төрэйир. Көзэ дүшдүкдэ,

илтиһаб эмэлэ кәтирир вә һәгта корлуға да сәбәб ола биләр. Нәфәс йолларына дүшдүкдә, ағыр илтиһаба сәбәб олуp.

ИЛК ЯРДЫМ. Зәһәрләнмиш адама әлейһгаз кейдириб, ону ююнма мәнтәгәсинә көндәрмәлилир. Дәри үзәринә иприт вә я люзит дамчылары дүшмүш олдугда, онлары кимья гаршы пакетдән алынмыш тәнзиф парчасы илә ғурутмалы. Көзләри соданын 2%-ли мәһлулу илә юмалы. Боғазы исә калиум-перманганат мәһлулу (1 : 1000) илә гаргара әтмәли.

КӨЗ ЯШАРДЫЧЫ ЗӘҺӘРЛӘЙИЧИ МАДДӘЛӘР

Көз яшардычы зәһәрләйичи маддәләр сырасына бромбензилсианид, хлорасетофенон вә с. дахилдир.

Бромбензилсианид—ачы бадам ийини верән, гонур рәнкли гаты маддәдир.

Хлорасетофенон—бәнөвшә ийини верән, ағ рәнкли сәрт маддәдир.

Һәмин маддәләр ишләндиқдә, сүр'әтлә түстү вә бухар шәқлиндә һавая кечиб, инсанлары зәһәрләйир. Зәһәрләнмәнин әламәтләри бунлардыр: көзләрин шиддәтлә ғычыгланмасы, көз гамашмасы, вә көзләрдән шиддәтли яш ахмасы.

Шәқил 19.

ИЛК ЯРДЫМ. Зәһәрләнмиш адама әлейһгаз кейдириб, ону тезликлә тәмиз һавая чыхармалыдыр. Йүнкүл һалларда көзләри тәмиз су илә юмағ кифайәтдир. Һәм-

чинин көзлэри соданын 2%-ли мәнлулу илә дәхи юмаг олар. Зәһәрләнәни, лазыми ярдым верилмәси үчүн, тибб мәнтәгәсинә апармаг лазымдыр.

ТӘНӘФФУС ЙОЛЛАРЫНЫ ГЫЧЫГЛАНДЫРАҢ (асгырдычы) ЗӘҺӘРЛӘЙИЧИ МАДДЭЛЭР

Бу група адамсит вә дифенилхлорарсен дахилдир.

АДАМСИТ—ийсиз, яшыл-сары рәнкли бұллулардыр.

ДИФЕНИЛХЛОРАРСЕН—хоша кетмәйән ийә малик, сары рәнкли бұллулардыр

Бу маддэлэрлэ зәһәрләнмиш ердә олдугда, өскүрмә, көкүсдә ағры, гусма әмәлә кәлир, зәһәрләнән адам бәрк асгырыр, көзләриндән даянмадан яш ахыр. Бу група мән-суб маддэләрин тәркибиндә мәркумуш олдуғуна көрә, ағыр зәһәрләнмә заманы бүтүн бадәни зәһәрләйир. Бу һалда диш этләриндә, ойнагларда ағры олур, нәфәс тәнкләшир, хәстә гусур, сәндирайә-сәндирайә кәзир.

ИЛК ЯРДЫМ. Зәһәрләнәнә әлейһгаз кейдириб, тәмиз һавая чыхармалы. Бурада онун көзләрини 2%-ли сода мәнлулу, борат туршусу мәнлулу илә юмалы вә борат туршусу мәнлулу илә богазыны гаргара этдирмәли вә тезликлә ону тибб мәнтәгәсинә чатдырмаг лазымдыр.

23204

Редактору: д-р Ш. Әләкбәров

Чапа имзаланмыш 30/IV-47. Чап листи 2 $\frac{1}{4}$. Нәшрийят листи 2 $\frac{3}{4}$. Бир чап листиндәки һәрфләрин сайы 50000. ФГ 07721. Сифарияш № 453. Тираж 10.000.

Азәрнәшр мәтбәәси, 26-лар адына „Китаб Сарайы“. Баки, Әли Байрамов күчәси, № 1.

Азәрбајҹан ССР НС янында Полиграфия вә Нәшрийят ишлэри идарәси

227

02
01
08

Д-р А. АЛИЕВ

ПЕРВАЯ ПОМОЩЬ ПРИ РАНЕНИЯХ
(на азербайджанском языке)

Баку * АЗЕРНЕСР * 1947